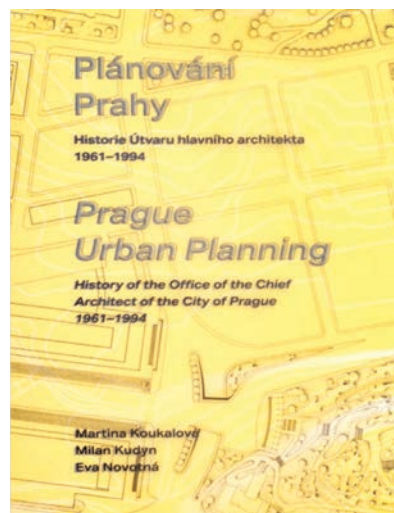

**Martina KOUKALOVÁ –
Milan KUDYN –
Eva NOVOTNÁ**

Plánování Prahy. Historie Útvaru hlavního architekta 1961–1994

Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, Praha 2021, 160 s.

Urbanistický a architektonický rozvoj Prahy je ve výzkumu poválečných dějin Československa dosud jen málo využitou hřívnou. Činnost plánovačů v padesátých, šedesátých, ale zejména sedmdesátých a osmdesátých letech nadobro změnila tvář hlavního města i podobu jeho každodenního fungování. Uvažuje-li se o různých podobách „dědictví komunismu“, pak stojí za to připomenout, že budování velkých sídlišť, zavedení metra nebo výstavba severojižní magistrály mají – na rozdíl od omílání komunistické ideologie nebo systémového politického násilí – na praktický život Pražanů dodnes zcela bezprostřední a hmatatelný dopad.

Pro pochopení mechanismů předlistopadového systému může být užitečné ptát se, jakým způsobem klíčová rozhodnutí o rozvoji české metropole vznikala. Formování vizí o budoucnosti Prahy, stanovování priorit a promyšlení konkrétních plánů

se totiž dělo v silném napětí mezi kvalifikovanými expertními složkami a politickými orgány, jejichž postoje byly zprvu ryze ideologické, postupem času pak čím dál pragmatictější. Toto potýkání mělo přitom složitější podobu, než by se dalo soudit na základě všeobecného povědomí – už proto, že expertní a politická „linie“ nebyvaly vždy jasně odděleny a v kariérách řady důležitých osobností se spíše propojovaly. Nelze tedy mluvit jednoduše o politickém diktátu: v rámci různých střetů a vyjednávání se expertní perspektiva prosazovala překvapivě často, byť mnohdy i shodou šťastných okolností. Například o výstavbě metra na poslední chvíli rozhodl nátlak sovětských „poradců“, protože Moskva chtěla Praze dodávat soupravy a technologie. Bylo to ale dobře – československá politická garnitura totiž prosazovala podporovou tramvajovou dráhu, která by vyžadovala plošné demolice v historickém jádru města... V praxi je také třeba odlišovat urbanistické plány a koncepty od reálně provedených zásahů do struktury Prahy. Platil zde stejný princip, jaký už byl popsán při výstavbě sídlišť – i kvalitní plány byly často kompromitovány těžkopádností a organizační neschopností hospodářsky slabého státu.

Kontinuita 20. století

To jsou některé z tezí, které mohou čtenáře napadat nad publikací *Plánování Prahy. Historie Útvaru hlavního architekta 1961–1994*. Historičky architektury Martina Koukalová a Eva Novotná spolu s historikem architektury Milanem Kudynem v ní mapují proměny instituce, která za urbanistický vývoj Prahy zodpovídala tři dekády, poznamenané hned několika politickými zvraty. Kniha se přitom neomezuje jen na období vymezené v podtitulu, ale stručně zachycuje vývoj moderního urbanistického plánování české metropole od dvacátých let 20. století a věnuje se také problematice dění po roce 1989. Osudy Útvaru hlavního architekta tedy sleduje v kontinuitě skoro celého 20. století – která

se až do raných devadesátých let jeví jako pozoruhodně silná.

Takto načrtnutý záběr působí monumentálně, ovšem celobarevná, graficky výrazná a výpravná publikace v tomto ohledu poněkud klame tělem. Ve skutečnosti jde vlastně o útlou knihu – má pouze 160 stran, které zahrnují jak český text, tak jeho překlad do angličtiny a navrch ještě bohatou obrazovou přílohu. Kdo tedy čeká obsáhlou a podrobnou monografii s výkladem v širokém historickém kontextu, bude s největší pravděpodobností zklamán. Publikace nabízí spíše stručný přehled pro základní orientaci v tématu a pochopení nejdůležitějších souvislostí. To ale v žádném případě není výtka, přehled je totiž pojat velice zdařile.

Plánování Prahy je podle mého názoru šťastným příkladem knihy, která je velmi vstřícná vůči laikům, aniž by ztrácela zajímavost pro čtenáře-odborníka. Vstupní část krátce a elegantně vysvětluje základní pojmy a zásady územního plánování a v časové ose představuje všechny instituce, o kterých je v knize řeč. Čtenář tak má možnost vyznat se jednoduše v neustále se měnících názvech a zkratkách orgánů, útvarů, kanceláří a ústavů. Hlavní výklad pak postupuje chronologicky po nedlouhých, hutně zpracovaných kapitolách, prokládaných tematickými medailony – k důležitým osobnostem, institucím nebo urbanistickým a architektonickým počínům. Výsledkem je tematicky i obrazově pestrý celek, který kupodivu neztrácí přehlednost. Je opravdu třeba vyzdvihnout způsob, jakým si autoři (a grafička) poradili s materiálem, který směřuje do tolika různých stran, a navíc se týká na první pohled tak suchopárného tématu, jako je vývoj jedné pražské instituce zaměřené na zhotovování koncepcí a plánů. Texty mají jasnou linku, jsou psány poutavě a srozumitelně; doplňkové medailony mají dobře vystiženou proporci. Zejména pro laické zájemce o urbanismus Prahy a plánování měst obecně jde jednoznačně o skvělý počín – ostatně, že je publikace

určena právě jim, naznačuje i absence poznámkového aparátu. Kniha ovšem podává celé téma natolik uceleně a plasticky, že ji jako základní příručku nepochybně ocení i odborníci – jakkoliv je stručná a čte se lehce, čtenář může být zpětně překvapen, kolik se v ní toho vlastně stihne vyložit.

I tak platí, že potenciál tématu byl – s ohledem na rozsah pochopitelně – využit jen zčásti. Výklad se drží historie architektury a urbanismu, sleduje především postupné proměny Útvary hlavního architekta a hodnotí jeho jednotlivé počiny (územní plány, soutěže atd.). Širší politické a společenské souvislosti přitom tvoří jen nezbytné pozadí, pojeté místy trochu schematicky. Čtenáře tak může napadat bezpočet otázek, které by si zasloužily další zkoumání. Za pozornost například stojí, že přes opakované a poměrně razantní reorganizace po roce 1948 si postupně vznikající útvary urbanistického plánování dokázaly udržet podstatnou část personální i koncepční kontinuity s meziválečným obdobím. Praha se i díky tomu dokázala vyhnout drtivé většině záměrů, které si pro ni vysnili proponenti stalinistické sorely. Útvar hlavního architekta pak také po svém založení na začátku šedesátých let na tradici meziválečného modernismu plynule a otevřeně navázal. Jak bylo možné takovou míru nezávislosti udržet navzdory dekádě na první pohled tvrdých tlaků, autoři knihy bohužel podrobněji neřeší. (Otázkou se velice podrobně zabývá ROUBAL, Petr: *Krise urbanistické moderny v socialismu. Případ plánování Prahy od šedesátých do osmdesátých let 20. století. Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 3, s. 335–360. Autoři knihy uvádějí studii v seznamu literatury.)

Vyhrávali pragmatici

Stejně tak by stálo za to podrobněji tuto etapu srovnat s osmdesátými léty, která byla svědkem nejzásadnějších a také nejkontroverznějších zásahů do organismu města – od rozšiřování dopravního systému ZÁKOS (Základní komunikační sys-

tém) po asanace historických čtvrtí. Nejproblematictější počiny přitom podle všeho nevznikaly jako důsledek politického zadání v ideologickém slova smyslu. Daleko víc šlo o střet různých expertních a zájmových skupin (zejména urbanismus vs. doprava), v němž vyhrávala ta strana, která byla ekonomicky a morálně vyčerpanému státu schopna nabídnout jednodušší a pragmatictější řešení. Bezhodnotový technokratismus osmdesátých let se v tomto případě zdá být v prosazování „stranické linie“ úspěšnější než ideologická tyranie let padesátých – její fantasmagorické ideje se ostatně pod vahou reality začaly často rychle hroutit samy.

Kniha také otevírá – krátce, ale poměrně pregnantně – otázku zániku Útvary hlavního architekta po pádu husákovského socialismu. Paradoxně až svobodná léta totiž přerušila kontinuitu, kterou si instituce městského plánování přes všechny zvraty a krize udržely od dvacátých let 20. století. Útvar hlavního architekta byl postupně marginalizován a osekáván až na jeden z mnoha odborů magistrátu. Důvody těchto neblahých kroků byly přitom paradoxně do velké míry politické a ideologické, alespoň zpočátku – plošné plánování čehokoliv bylo v rozporu s dobovým étosem samoregulace a slepé víry v moc volné ruky trhu. Po letech úpadku v socialistickém šlendriánu tak bylo hlavní město vystaveno druhému extrému a vydáno napospas komerčnímu „developmentu“ bez přívlastků, z jehož důsledků se vzpamatovává dodnes. Praha přitom ztratila skoro dvě desetiletí, než se kruhem vrátila k vybudování kompetentní odborné urbanistické instituce – současného Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy. Už jen onu fobii z plánování by bylo dobré podrobněji prozkoumat, například na dobových odborných i veřejných debatách. Důležitou roli zde nepochybně hrála deziluze ze stavu, do kterého Praha dospěla na konci osmdesátých let – zchátralé město protkané nedokončenými nebo nedomyšlenými betonovými pomníky socialistického

pragmatismu. Urbanismus se ale stal nepochybně také obětí dobové atmosféry a – jak je dnes patrné – i podnikatelsko-politických zájmů, jimž roztržitost a rozvolnění pravidel nadměru vyhovovaly.

Podobných souvislostí a otázek naznačuje kniha *Plánování Prahy* bezpočet, často ale jen stručně nebo mezi řádky. Lze jen doufat, že na tento jinak po všech stránkách povedený a zásluhový titul naváže podobně ucelená práce, která půjde v jednotlivých tématech více do hloubky.

Jakub Bachtík

Alena FLIMELOVÁ – Roman ŠTĚR

Ve stínu mužů. Ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945

Academia, Praha 2021, 491 s.

V současné české historiografii neexistuje mnoho publikací, které by se s kritickým odstupem zabývaly problematikou nasazení žen v bojových jednotkách Rudé armády během druhé světové války. Jednou z nich je nová monografie Aleny Flimelové a Romana Štěra. Průlomovou prací v této tematice se již v polovině osmdesátých let minulého století stala kniha Svetlany Alexejevičové *Válka nemá ženskou tvář* (Lidové nakladatelství, Praha 1986). Alexejevičová procestovala značnou část Sovětského svazu (SSSR), sedm let navštěvovala válečné veteránky, sbírala jejich vzpomínky a sestavila z nich jakousi koláž ženských hlasů popisujících surovosti války. Nesouvislé líčení válečných konfliktů mnohdy začíná uprostřed a končí jako výkřik do tmy, neboť se autorka podle svých slov zabývala historií, která byla v mužských vyprávěních vynechána. Poměrně rozsáhlá je literatura týkající se sovětských odšťelovaček.

Ať už se jedná o vzpomínky těch nejlepších z nejlepších, jako byla Ljudmila Pavličenková, nejslavnější a údajně nejúspěšnější sniperka, která svůj životní příběh vylíčila v knize *Paní smrt* (Mladá fronta, Praha 2019), nebo o knihu ruské spisovatelky Ljubov Vinogradovové *Odstřelovačky z II. světové války* (Bookmedia, Ostrava 2020), do které autorka shromáždila rovněž vzpomínky veteránek popisujících tvrdý výcvik a těžké dny na frontě plné hladu a strádání.

Prázdné místo v posledních letech vyplnila v českém prostředí například publikace Ivana Procházky *A královskou korunu měly* (Vojenský historický ústav, Praha 2016) o službě československých žen v jednotkách britské armády nebo práce Václava Kameníka a Milana Kopecského *Andělé se samopalem* (Čsl. obec legionářská – Epocha, Praha 2021) líčící činnost žen-vojaček na pozadí historie 2. čs. parabrigády. Ve stejném roce vydalo nakladatelství Academia dva tituly věnující se úlohám žen v armádě. Prvním z nich je dílo historičky Karolíny Stegurové *I ženy chtěly bojovat* o působení československých žen v britských armádních pomocných sborech a také recenzovaná kniha Aleny Flimelové a Romana Štěra.

Právě s ohledem na nedostatečně zpracovanou problematiku v českém prostředí autoři předkládají souhrnnou práci, v níž popisují a zhodnocují účast žen v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945.

Kniha čtenářům nabízí vhléd do poměrně složité problematiky náboru žen různých národností, jejichž cesta k výkonu služby byla mnohdy trnitá a plná nástrah. Myšlenka aktivního zapojení žen do československé armády byla inspirována britským příkladem, podle kterého ženy vykonávaly kancelářské, kuchyňské či zdravotnické práce, a nikoli sovětským vzorem, kde byly naopak nasazeny přímo na frontové linie. Původní prvorepublikové předpisy navíc nepočítaly s účastí žen v armádě. Totéž se týkalo předpisů zahraničního vojska po vypuknutí války. Přesto došlo k přijímání žen do československé jednotky v Sovětském svazu na základě rozkazu velitele Ludvíka Svobody z 18. února 1942. Postoj československých exilových úřadů byl, co se zapojení žen do armády týče, značně konzervativní, prioritní pro ně byla účast mužů.

Ženy vstupovaly do československé jednotky v Buzuluku, kde absolvovaly nezbytný základní výcvik ztížený extrémními podmínkami zahrnujícími třesuté mrazy a vlnu veder. Nejzdatnější z nich byly zařazeny k jednotlivým frontovým rotám jako zdravotnické hlídky.

Přestože bylo pro aktivní službu vybráno na čtyřicet žen, těsně před jejich odjezdem na frontu rozhodla exilová vláda v Londýně o jejich setrvání v záložním praporu v Buzuluku. Díky podpoře svého velitele, podplukovníka Svobody, se však mohly koncem ledna 1943 zúčastnit bojů u Sokolova. Byly mezi nimi především kuchařky a zdravotnice, ale také dvě odstřelovačky, jedna novinářka a jedna spojačka.

V bojových operacích

Téměř všechny ženy působily v nebojových specializacích. Jednalo se zejména o příslušnice zdravotní služby, spojařů, administrativy a týlového

zabezpečení. Výjimkou byly pouze protiletadlové dělostřelkyně či odstřelovačky. Na rozdíl od svých britských kolegyně, které se uplatnily spíše v logistice, jako tlumočnice nebo administrativní pracovnice, se dostaly přímo k bojovým operacím. V československých jednotkách působily jako odstřelovačky pouze dvě ženy – Marie Ljalková a Vanda Biněvská. Ačkoli obě začínaly jako zdravotnice, díky nadprůměrným výsledkům ve střelbě absolvovaly odstřelovačský kurz.

Ljalková se stala odstřelovačskou legendou, zúčastnila se bitvy u Sokolova a za svou mimořádnou statečnost získala sovětský válečný Řád Rudé hvězdy stejně jako Československý válečný kříž a byla povýšena do hodnosti svobodníka. Biněvská působila u Sokolova jako pozorovatelka-odstřelovačka, která zlikvidovala také několik nepřátelských průzkumníků a jednoho odstřelovače. Během ústupu utrpěla těžké omrzliny a podchlazení a byla navržena na vyznamenání sovětským Řádem Rudé hvězdy za statečnost.

Nejvíce se však ženy uplatnily ve zdravotnických službách, ať již jako sestry, instrumentářky při operacích, či lékařky, lékárnice a také jako sběračky raněných, které působily přímo u bojových útvarů. Jejich pozice patřila k těm nejnebezpečnějším.

Ženské problémy války

Poutavá a velmi čtivá kniha, doplněná o bohatý fotografický materiál, je členěna do dvanácti kapitol, ve kterých autoři zkoumají nejen jednotlivé socio-profesní a národnostní složení zapojených žen, ale také podmínky, za kterých byly nasazeny. V knize se např. popisuje, jak obtížně ženy snášely nedostatek hygienických potřeb a že se musely potýkat s problémy týkajícími se menstruace nebo péče o vlasy. Pokud to bylo jen trochu možné, vykouply se, často však nezbývalo než se otírat vodkou.

Autoři se nevyhýbají ani genderovým otázkám. Na ženy byly od samého počátku kladeny stejné nároky při výcviku jako na muže, v průběhu války

se však měnily s ohledem na stahování žen z první linie. Přes počáteční rozpaky nakonec vznikala pevná pouta, od těch přátelských a solidárních až po milostné vztahy, z nichž některé nakonec vyústily v rychle uzavřená manželství. Celkově ženy vzpomínaly na své mužské protějšky v armádě většinou v dobrém a dokázaly je dle svých slov také motivovat k lepším výkonům. Specifický vztah pak měly ženy ke svému veliteli Ludvíku Svobodovi, který jim nahrazoval otce a poskytoval jim morální podporu.

Trpké zklamání zažily ženy během své demobilizace. Jejich účast ve válce se obvykle setkala s nepochopením okolí, často nemohly najít práci a musely se potýkat s nespravedlivými předsudky ze strany civilních obyvatel. Pohlíželo se na ně jako na morálně zkažené ženy potloukající se na frontě s vojáky. Řada z nich se však dokázala „restartovat“, začala studovat a založila rodinu. Následky války si však s sebou nesly až do konce života. Jen malé procento z nich v armádě setrvalo jako důstojnice z povolání. Mnohé však musely dříve či později armádu ze zdravotních důvodů opustit.

Autoři se ve svém textu soustředí spíše na politicko-organizační stránku přijímání žen do armády, přesto jde o knihu zajímavou, jež vyplňuje doposud prázdná místa. Velkým přínosem jsou cenné rozhovory s pamětnicemi, jejichž hlas promlouvá ke čtenáři takřka na každé stránce. Nejvíce citovanou prací je kniha podplukovnice Věry Tiché *Po boku mužů* (Naše vojsko, Praha 1966), která působila u 1. čs. armádního sboru v SSSR jako zdravotnice – v srpnu 1943 odešla za svým bratrem do československé vojenské jednotky, kde zůstala do konce války, přitom také utrpěla zranění.

Knihu v závěru doplňuje seznam žen sloužících v československých vojenských jednotkách v SSSR vycházející z několika zdrojů. Jsou zde zahrnuty medailonky vybraných žen, jejichž osudy se výrazněji zapsaly do vojenské historie.

Nad takto výborně koncipovanou a zpracovanou knihou se nabízí otáz-

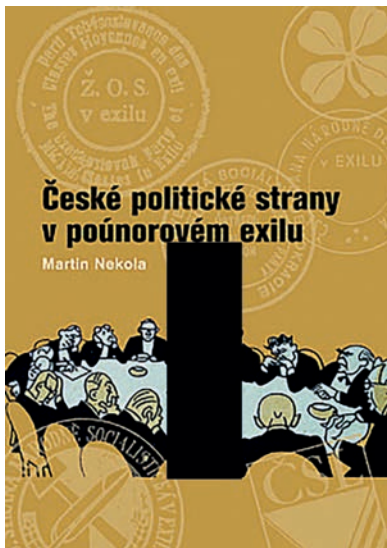
ka, proč dílo podobné kvality vychází až v době, kdy již většina pamětnic není mezi živými a zůstaly pouze ty, které se do armády dostávaly ve věku dnešních mladistvých. Jak napsala již před třiceti lety Svetlana Alexejevičová, vše, co o válkách víme, vypráví mužský hlas. Kniha Aleny Flimelové a Romana Štéra by tuto optiku mohla trochu proměnit.

Iva Sturmová

Martin NEKOLA

České politické strany v pounorovém exilu

Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2022, 238 s.

● Mladý český historik Martin Nekola (nar. 1982), který se dlouhodobě zabývá česko-slovenským pounorovým exilem, vydal letos publikaci věnovanou problematice českých exilových politických stran. Je to jistě záslužný počín, Nekolova studie je vlastně první svého druhu. Už proto ji velmi oceňuji. Nikomu, kdo se zajímá o politický vývoj a exilovou demokratickou rezistenci po roce 1948, by neměla uniknout.

Autor čerpal z obrovského množství jak domácích, tak především obtížně dostupných zahraničních pramenů,

a to nejrůznější povahy – počínaje velkým množstvím osobních pozůstatků. Cenné jsou například materiály z pozůstatosti národního demokrata Rudolfa Kopeckého (uložené v archivu University of Nebraska) nebo fondy z archivu Chicagské univerzity (fond Petra Zenkla a Josefa Martínka) a pozůstatosti z dalších amerických univerzit a historických pracovišť. Vedle toho využil i velkého množství krajanského a exilového tisku a rovněž také pramenů vzešlých z činnosti exilových stran, Rady svobodného Československa a dalších podobných institucí.

Úvod do problematiky

Mohu však jen litovat, že v některých pasážích je kniha až příliš úsporná. Například největší pozornost je v ní věnována situaci na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Naopak stranou zůstává proces skomírání exilového stranictví od poloviny padesátých let. Stejně tak je okrajově zpracována problematika druhé vlny politického exilu po srpnu 1968 a pokusy některých exulantů o zapojení do těchto struktur, případně budování nových exilových organizací. Práce je tak vlastně jen úvodem do celé problematiky.

Autor své téma rozdělil do kapitol dle jednotlivých politických proudů (národní socialisté, sociální demokraté, agrárníci, lidovci a národní demokraté), tj. českým, respektive československým stranám, které vznikly po únoru 1948 ve svobodném světě. Slovenské exilové politice stejně jako dalším českým politickým organizacím (jako byl např. Masarykův demokratický svaz a další) se v textu nevěnuje.

V každé kapitole systematicky představil vznik dotyčné strany, kdo ji založil a vedl a jaké měla struktury, tj. kde měla své organizace, a následně se snažil rozebrat jejich program, cíle a zapojení do Rady svobodného Československa. Dle mého názoru je velmi cenné, že byl text obohacen pasážemi týkajícími se politických vizí a směřování těchto stran. Rovněž

se zabývá spory uvnitř jednotlivých stran a každá kapitola končí stručným popisem událostí vedoucích k jejich zániku.

Skutečnost, že největší pozornost je věnována počátkům exilového stranictví, je nepřímo vysvětlována a obhajována autorovou tezí, že strany „dokázaly na přelomu 40. a 50. let výrazně promlouvat do exilového dění v Evropě i v Severní Americe“. Tuto myšlenku však považuji za poněkud diskutabilní. Opravdu tomu tak bylo? Nemyslím si to. Politické strany nepřišpěly ani k sjednocení exilové politiky, ani se nestaly reálným politickým partnerem pro západní demokratické vlády v jejich boji s komunismem.

Význam exilových stran tak nesmíme přeceňovat. Uprchlá politická reprezentace měla velké ambice, ale nedokázala je naplnit. V jednání a vystupování exilových stran byla patrná bída českého politického stranictví, spočívající v nedostatku osobností, ale i v nejasnosti, co má být cílem a smyslem těchto organizací ve svobodném světě.

Bez stranického klíče

Poúnorový exil řešil nejprve zásadní otázku, zdali k svému životu potřebuje politické strany. Měl totiž před sebou vzpomínky na válečnou zkušenost, kdy Edvard Beneš odmítal budovat odboj na principu politických stran, viděl je jako překážku jednoty. Sám k tomu v roce 1944 řekl: „*Stál jsem od počátku zahraniční akce na stanovisku nepřipustit, abychom zde cokoli dělali dle stranického klíče. Né že bych býval byl proti politickým stranám jako takovým. Ale viděl jsem až příliš zblízka, kam nás zavádělo stranické závodění po 20 let trvání republiky, a dospěl jsem k závěru, že nesmíme připustit ono stranické rozdrobení, na jaké se rozpadla naše politická veřejnost, a hlavně také na mravy, které se tímto úplným chápáním politického stranictví vetřely do politického života.*“

Naproti tomu mnozí v poúnorovém exilu zastávali opačné stanovisko. Martin Nekola připomíná stanovis-

ko národního demokrata Rudolfa Kopeckého, který k této věci napsal, že právě neexistence stran v době druhé světové války vedla k pozdější poválečné tragédii, a samotného Beneše obvinil z toho, že si za války vytvářel „osobní režim“. „*Vše se podřídilo autoritě dr. Beneše, a když pak ke konci války se poznalo, že se stala chyba, bylo již pozdě. Komunisté se nikdy neptali, zda smějí existovat jako strana, sociální demokraté a národní socialisté se těšili přízni na vysokých místech a lidovci vegetovali a byli trpěni snad proto, že jich režim potřeboval ku své propagaci a k oklamání ostatního světa. Ostatní strany byly potlačeny a poznaly pak, co to znamená, když Národní fronta zrodí vší se v Londýně vystoupila oficiálně na veřejnost v Moskvě a v Košicích.*“ A svou úvahu pak zakončil konstatacím, že ponechat věc politickým vůdcům bez kontroly od členů stran znamená posílit diktátorské tendence, a varoval, v duchu slov britského historika Johna Dalberga-Actona, že „*každá moc korumpuje, absolutní moc korumpuje absolutně*“. Nutno ovšem podotknout, že některé strany, jako například komunisté, národní socialisté, sociální demokraté či agrárníci, si vytvářely své exilové organizace či skupiny a prezident Beneš jejich existenci respektoval, takže s Kopeckého výtkou nemůžeme souhlasit.

Třetí odboj se následně shodl na tom, že politické strany jsou nezbytnou součástí demokratického života a mají své místo i v exilu, a začal se organizovat na principu politických stran, které následně 25. února 1949 vytvořily Radu svobodného Československa jako zastřešující orgán tehdejšího exilu. Vznik této organizace ovšem nebyl proveden z vůle těchto stran, ale především na základě amerického nátlaku. I z Nekolovy práce je patrné, že exilové hnutí překypovalo spory, nemělo peníze, chyběl mu duch jednoty a vůdčí osobnosti, které by byly uznávány všemi. Do exilu neodesel ani Edvard Beneš, ani Jan Masaryk nebo někdejší premiér exilové vlády Jan Šrámek.

Poúnorový exil si z domova přinášel rovněž celou řadu dalších problémů z minulosti, které se staly předmětem vleklých sporů. Například o to, které strany se mají obnovit, zdali jen ty z Národní fronty, nebo i ty předválečné. Byl tu nevyřešený česko-slovenský vztah, otázka sudetských Němců, Podkarpatské Rusi atd. V těchto problémech se odráželo krátké období relativní svobody nazvané třetí republika. V neúspěchu hrála svou roli také malá podpora ze strany západních vlád. Evropa byla po válce zbídačená a chudá. K nové válce nedošlo a řešily se úplně jiné problémy než ty československé. Lidé ztraceli naději, věnovali se existenčním záležitostem a na politické strany nemající žádnou moc, vliv či peníze se zapomínalo: čím dál tím více připomínaly kluby hašteřivých postarších pánů a tu a tam i některých dam, i když i o exilových stranách platilo, že to byla takřka výlučné mužská záležitost. Někteří utečenci se v politických stranách angažovali jen proto, aby vyplnili dlouhý čas v utečeneckých táborech a mohli z nich snadněji odejít. Trefně je zde zmiňován výrok, který řekl novinář Ivan Herben publicistovi Josefu Jostenovi: „*Každý vůl v exilu zakládá politickou stranu.*“

Zpočátku mnozí věřili, že exil bude krátký, dojde ke světovému konfliktu a osvobození Československa. Jejich víra však nebyla naplněna. Komunismus trval celých čtyřicet let. V obraze exilových politických stran můžeme nalézt i poučení pro dnešní dobu. Zvláštní pozornosti pak lze doporučit publikované postřehy Rudolfa Kopeckého na téma smyslu a významu politických stran, který například napsal, že politické strany „*jsou přirozeným a logickým důsledkem demokracie a lidské nedokonalosti*“. A dále prohlásil, že bez stran by nemohla fungovat demokracie, což ovšem neznamená, že strany jsou samy o sobě zárukou demokratičnosti společnosti. Mohou pomáhat v rozvoji demokracie, ale stejně tak se mohou „*stát strůjcem útisku a panování omezené skupinky jedinců*“. *Michal Pehr*